

Fenomenološka spoznavno teoretska orientacija v psihologiji

Fenomenološka orientacija v sodobni psihologiji po besedah Graumanna in Métrauxa (1977¹) ni nekakšna varianta »filozofske psihologije«, ki bi nastopala na ravni subdiscipline, kot npr. klinična psihologija ali pedagoška psihologija. Ravno zaradi tega je umestneje govoriti o fenomenološki psihologiji. Uvedba fenomenološke metode v psihologijo ne izključuje drugih standardnih metod psihologije (eksperimentalne, vprašalnikov itd.), ampak je z njimi v komplementarnem odnosu. Kritična funkcija fenomenologije v psihologiji je predvsem v tem, da »*naredi izkustvo za vodilo psihološkega raziskovanja in na podlagi tega vodila razkriva in artikulira zreducirane, biase², kot mehanicizem, geneticizem, enviromentalizem in iz njih izhajajoče teorije in modele*«. ² Kljub temu da se fenomenologija (fenomenološka filozofija) in fenomenološka psihologija (fenomenološka orientacija v psihologiji) precej prekrivata, je slednja popolnoma avtonomna in je ni mogoče zreducirati na golo aplikacijo fenomenologije na psihologijo. Zato fenomenološke psihologije ne gre razumeti kot posebno raziskovalno področje, ampak predvsem kot posebno obliko znanstvenega mišljenja, posebno spoznavnoteoretsko orientacijo v psihologiji.

Spoznavnoteoretska pozicija sodobne fenomenološke orientacije v psihologiji se konstituira zlasti skozi **kritiko redukcionizma** objektivistične psihologije, ki spelje »mentalna stanja« oz. spremembe na splošno zaznavna (opazljiva) fizična (fiziološka) stanja oz. spremembe. Vsakršna teleološka ali intencionalna pojasnitev je v objektivistični poziciji nadomeščena z mehanicistično ali organicistično in je kot končni rezultat v interesu kriterijev relevantnosti zavrtna spoznavna vrednost »subjektivnih izkustvenih podatkov« kot neznanstvenih. Za fenomenološko orientacijo pa je značilna nasprotna pozicija, da kategorijo subjekta znova legitimira kot relevantno predmetno področje psihologije, da »*vnese subjekt neokrnjen v raziskovanje*«. ³

Graumann in Métraux (1977) skušata sistematizirati upravičenost vnašanja in utemeljevanja subjektivnosti v družboslovno in psihološko raziskovanje s tremi argumenti:

(1) Prvi je tako imenovani **ad hominem** argument, po katerem, izhajajoč iz implicitne holistične predstave človeka, sledi zahteva, da psihologija ne sme svojega raziskovalnega predmeta obravnavati kot golo stvar, s katero se sme in more bolj ali manj poljubno manipulirati. Ta argument je po mnenju Graumanna in Métrauxa sporen. Nekaterim se zdi ta zahteva sporna, ker se nanaša na celotno psihološko predmetno področje, dejansko pa jo je mogoče aplicirati samo na humano psihologijo. Takšna protiargumentacija pa spominja na zavrnitev introspekcije kot legitimne psihološke metode pri zgodnjih behavioristih, ker se ne da aplicirati na živali in otroke. Po njunem mnenju pa je argument »ad hominem«

¹ Cf. Graumann, C.F. & Métraux, A.: Die phänomenologische Orientierung in der Psychologie; v: Schneewind, K. A. (Hrsg.): Wissenschaftstheoretische Grundlagen der Psychologie. E. Reinhardt Verlag. München/Basel 1977.

² Ibid. str. 29.

³ Ibid. str. 33.

sporen zaradi nečesa drugega: usmerja ga preveč globalna ideja, ki ni niti prepričljivo podana, niti preverljiva.

Ne glede na spornost pa ta argument opozarja po njunem mnenju na realno etično problematičnost (ne)odgovornosti aplikacije različnih tehnik in metod v konkretni raziskovalni in poklicni dejavnosti.

(2) Drugi, proti redukcionizmu naravnani argument se nanaša na **konsistentnost smisla** (Sinnkonsistenz). Pri tem se Graumann in Métraux sklicujeta na Schützovo⁴ distinkcijo med vsakdanjimi konstrukti prvega reda in konstrukti drugega reda, ki jih je zasnovalo družboslovje. Slednji temeljijo na konstruktih prvega reda (so fundirani na njihovi osnovi). To pa pomeni, da torej družboslovje operira s predmeti, ki imajo že na ravni vsakdanjega izkustva nek pomen; se pravi, da so že na tej ravni opomenjeni glede na interpretacijske sheme in tipizacijske strukture in je že na tej ravni inscenirano delovanje glede na smiselno danost. Iz tega izpeljeta Graumann in Métraux postulat subjektivne interpretacije, po kateri je neka družboslovna pojasnitev smiselna in ustrezna le, če so akterji to zmožni prepoznati.

(3) Zadnji argument sta Graumann in Métraux poimenovala **predmetnoteoretični**. Ta ne določa predmeta družboslovja in psihologije dokončno in fiksno (kot je to v »redukcionizmu« in pri »humanističnem« argumentu), temveč si prizadeva, da s pomočjo vsakdanjega izkustva obmejnega območja definicije ne oži čezmerno. »Ni znanosti o nečem, kar ne bi moglo veljati ravno kot tisto **nekaj**. Uvedba fenomenološke metode v psihologijo se opraviči s subjektivnostjo predmeta psihologije« (Linschoten 1962⁵, počrtal V. M.).

Pri tem ne gre, kot poudarjata Graumann in Métraux, zgolj za emancipacijo psihologije od prirodoslovja (ker se družboslovje ukvarja z v celoti drugim izkustvenim predmetom kot prirodoslovje), ampak tudi za zahtevo po drugačnih in dopolnjujočih metodah. Vendar pa perspektiva psihologije z vidika fenomenološke orientacije ni niti v (skozi empirično psihologijo) preseženi metafiziki, niti v introspekciji. »Če govorimo o **subjektu ali o subjektivnosti**, potem vsekakor ne gre za to, da bi ta subjekt hipostazirali v metafizično entiteto (bodisi v neko čisto zavest, bodisi v neko nezajemljivo enoto osebe, bodisi končno v neko za vidnim telesom skrito substanco, ki sedi – z Descartovo prisposodbo rečeno – kot neviden krmar za komandnim pultom v telesu)... če bi namreč predpostavljali takšno metafizično entiteto, potem bi se morala psihologija kot dejstvena znanost nujno ukvarjati samo še s fizičnimi fenomeni, medtem ko bi bilo mentalno (duševno ali čista zavest) nedostopno za raziskovanje«.⁶

Ker po Graumannu in Métrauxu fenomenološka orientacija v psihologiji zavrne lažne alternative med znanostjo in notranjostjo, med zasebnim in javnim, med notranjimi vsebinami (subjektivnega in mentalnega) in zunanji vsebinami (objektivnega in fizičnega) in namesto tega med temi ekstremi nakazuje posredovanost, nastopa kot korektiv »redukcionističnim« oz. behaviorističnim teorijam vedenja kakor tudi različnim »filozofskim« teorijam doživljanja in zavesti.

Specifično pojmovanje relacije oseba – okolje opredeljuje fenomenološka orientacija s terminom **intencionalnost**. Razločevanje med tradicionalnim psihološkim pojmovanjem zavesti, doživljanja in vedenja ter fenomenološkim pojmovanja

⁴ Cf. 2Schütz, A.: Die sinnhafte Aufbau der sozialen Welt; Springer Verlag, Wien 1960 ter Schütz, A.: Gesammelte Aufsätze, Band I, Nijhoff, Den Haag 1960

⁵ Linschoten, J.: Die phänomenologische metode in der Psychologie. Bericht über Sechzenten Internationalen Kongress für Psychologie in Amsterdam (1962, str. 515). Citirano po Graumann & Métraux 1977.

⁶ Graumann & Métraux 1977, str. 35.

njem psihičnega se omogoči šele z razumevanjem tega pojma. Graumann⁷ intencionalnost opredeljuje kot »dvojno centriranost vsega psihičnega življenja, po katerem je vsaka zavest, zavest o . . . , in vsaka predmetnost, naj si bo kot dejanskost ali kot možnost, predmetnost, ki mi korelira veljavnost s konkretno formo naravnosti/usmerjenosti. Vse, kar izkusim (doživim, zaznam, mislim, razsodim, čutim, itd.), izkusim z bolj ali manj določenim pomenom, ki je lahko za druge drugačen, drugačen tudi zame v kakšnem drugem časovnem obdobju«.

Konstitucija pomena oz. smisla v vseh možnih aktivnih ali pasivnih modalitetah je osnovno določilo intencionalnega odnosa oseba – okolje. Intencionalno značilni odnos oseba – okolje je možno empirično raziskovati le v konkretnih posameznih situacijah. V t. i. »utrechtski šoli« fenomenološke psihologije (Linschoten, Van den Berg⁸) štejejo med najvažnejše strukturnoanalitične kategorije naslednje:

- okolje
- telesnost
- socialnost
- zgodovinskost.

Temeljna fenomenološka zahteva je, »da človeka iščemo **tam**, kjer je in **tako** kot je« (Linschoten 1953⁹), torej v njegovem **okolju**. Vendar pa fenomenološke strukturno-analitične kategorije okolja ne gre razumeti v smislu »ekološke psihologije.« Fenomenološka orientacija vsteva v kategorijo okolja poleg fizičnega okolja, »predmetnega sveta« (Graumann) še delovni vsakdan človeka, svet njegovega otroštva, sanje, upanje itd.; torej vso področnost, ki sooblikuje aktualno in potencialno vedenje. Podobno kot okolje v najširšem smislu je za določanje specifičnega odnosa do okolice, doživljanja in razumevanje sebe, vedenje itd. pomembna specifičnost **telesne sheme**. Subjekt doživljanja sebe in sveta je telesni subjekt. Kot subjekti pa enako zaznavamo tudi druge že vseskozi kot telesne subjekte, torej v njihovi telesnosti (skozi njihovo telesnost). Do zaznave telesnosti in preko telesnosti pa ne prihaja samo takrat, ko smo z drugimi v neposrednem stiku (face to face), ampak tudi takrat, ko dobimo o njih (ali od njih) samo pisno/jezikovno ali glasovno sporočilo ali ko smo v stiku s predmeti in rečmi, ki se vežejo nanje. »Že od vsega začetka sem postavljen v svet drugih, ki so že bili tu, in bodo tu tudi še po meni.«¹⁰ **Socialnost** subjekta, kot principialno komunikativna navezava na druge, je predpostavljena in posedovana predvsem in že vseskozi skozi jezik. Skupni jezik omogoči, da z izjavami o sebi pridobimo individualnost v odnosu do drugih. Individuum, drugi ljudje in stvari, predmeti, reči, ki so jih ljudje naredili in zaznamovali, so postavljeni v horizontalni odnos časovnosti, »ki ga glede na socialnost oseb in njihovega okolja označujemo kot horizont zgodovinskosti (podčrtal: V. M.). Jaz sam, v svoji individualni biografiji, sem manifestacija in del te historičnosti intencionalnega odnosa oseba-svet. Vsako posamično doživetje ali vedenje pade torej vedno tudi v to historično dimenzijo.«¹¹

Razmerje, v katerem neka oseba (ki jo koncipiramo kot telesni subjekt, v njem vsakokratnem historičnem horizontu in socialnem kontekstu) vstopa v komuni-

⁷ Ibid. str. 42.

⁸ Po Graumann & Métraux 1977, str. 44f.

⁹ Ibid. str. 44.

¹⁰ Schütz, A.: Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt; Springer Verlag, Wien 1960. Cit. po Graumann & Métraux 1877, str. 46.

¹¹ Graumann & Métraux 1977, str. 46.

kacijo z nekim konkretnim okoljem, imenuje Linschoten (1953¹²) situacija. V »situaciji« se konkretizira odnos oseba – stvar kot perspektivna strukturacija sveta kot konkretno izkušenega okolja. Ta horizontalna struktura se predstavlja kot prostorski ali časovni izrez, ki omogoči obravnavo skozi statistični prerez. Še pomembnejše pa je, da subjektu aktualnega ali potencialnega izkustva omogoči izkustvo »tukaj in zdaj«, v njegovi genezi in posledicah. »V tej situacijski analizi se ne usmerjamo v neskončno, ampak se gibljemo samo v mejah, v katerih jo lahko subjekt ali subjekti našega raziskovanja izkusijo; tj. tako daleč, dokler je iz njihovega vedenja prepoznavna.«¹³ »Vedenja« ne gre pri tem po Graumannu in Métrauxu razumeti v smislu »behavioristično zreduciranega« pojmovanja gibanja telesa, ampak v smislu vselej osmišljenega vedenja; tj., da se do nečesa vedemo z določenim namenom. »Iz tega ‚situacijskega konteksta‘ razumemo potem posamezne intencionalne aktivnosti in interakcije. Vendar tudi: iz teh posamičnih delovanj in komunikacij se konstituira (‚definira‘) vsakokratna situacija v njenem konkretnem smislu. Situacija je s tem odnosni sistem v dvojnem smislu: je konkretna odnosna celota, v kateri je oseba ‚situirana‘ (zaznava, deluje, trpi, komunicira itd.) in katere smisel se v teh aktivnostih udejanja. S tem pa je, kot drugo, tista enota, na katero se moramo ob raziskovanju navezovati, in razčlenitev njene strukture mora zato biti prva naloga psihologije, ki si postavi za nalogo razumevanje človeškega delovanja.«¹⁴ S tem pa situacijska analiza postane strukturna analiza. »Okolje«, »telesnost«, »socialnost«, »zgodovinskost« so tako »analitične enote« situacije, ki imenujejo fenomene, ki nujno nastopajo vzajemno in jih ni mogoče enostavno sumativno vnašati v vnaprej opredeljeno situacijo. Tako so za fenomenološko usmerjeno psihologijo telesnost, omejenost z okoljem, socialnost in zgodovinskost kot značilnosti vsake človeške situacije elementi določujočih in nujnih pogojev človeške eksistence.

¹² Linschoten, J.: *Persoon en wereld – Bijdragen tot de phaenomenologische Psychologie*; Erven J. Bijleveld, Utrecht 1953, str. 250 (cit. po Graumann in Métraux 1977, str. 46).

¹³ Graumann B Métraux 1977, str. 47.

¹⁴ Ibid. str. 47.